

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ПРАВА

УДК 340.15

ПОХОДЗИЛО Ю. М.

кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн НЮУ ім. Ярослава Мудрого

ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТУ НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ ПРО ФІНАНСИ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ У ХІХ СТОЛІТТІ

Статтю присвячено дослідженню питань історичного розвитку фінансової системи, проведено ґрунтовний аналіз фінансово-правових та фінансово-економічних наукових поглядів провідних вчених з метою узагальнення найбільш характерних та специфічних рис зазначеної тематики та особливостей становлення фінансово-правової науки.

Автором виділено, розмежовано та досліджено етапи та періоди становлення й найбільш значного розвитку й розквіту наукових поглядів про фінанси, а також визначено головні особливості кожного з них. За результатами проведеного аналізу у кінці статті зроблено аргументовані висновки.

Ключові слова: фінансово-правові погляди, фінансово-економічні погляди, фінанси, фінансова система.

Постановка проблеми. Нестабільна економічна ситуація, що склалась в Україні, вимагає створення більш ефективної фінансової системи. В умовах ринкової економіки та активізації міжнародних економічних відносин саме недосконалість фінансового законодавства може призвести до різного роду фінансових криз та до недостатньо ефективного фінансування ряду життєво важливих сфер суспільного життя нашої країни. У наукових колах постійно тривають дискусії про перспективи розвитку та вдосконалення податкової системи в Україні, митного та фінансового законодавства, розробку більш ефективних механізмів правового регулювання банківської діяльності.

Вивчення історії наукових поглядів про фінанси може допомогти зрозуміти логіку розвитку сучасної фінансової системи, визначити стратегічні напрями вдосконалення фінансового законодавства. Дослідження історичного досвіду фінансово-правової науки можна розглядати в якості початкової бази для розробки стратегії розвитку сучасного фінансового законодавства в Україні. Дев'ятнадцяте століття було часом формування фінансового права як самостійної галузі з власним предметом і методом регулювання. Це було пов'язано з генезисом капіталістичних виробничих відносин, які пред'являли нові вимоги щодо правового регулювання фінансової діяльності та взагалі до фінансової системи держави в цілому. У процесі становлення фінансового права велику роль зіграли не тільки об'єктивні потреби розвитку

суспільних відносин, а й теоретичні концепції теоретиків і практиків у галузі фінансової діяльності.

Аналіз останніх досліджень. Історією розвитку фінансово-правових та фінансово-економічних наукових поглядів в Російській імперії у ХІХ столітті займалися такі автори, як К. С. Бельський, В. М. Пушкарьова, С. І. Сперанський, М. Раєфф, О. А. Ялбулганов, О. П. Погребинський, Д. О. Пашенцев, О. М. Козирін та ін. [1–7, 10]. У роботах зазначених дослідників розкриті окремі аспекти історії фінансово-правової поглядів, обґрунтовані принципи підходи до їх аналізу. О. А. Ялбулганов приділив основну увагу становленню науки фінансового права в дореволюційній Росії, В. М. Пушкарьова аналізує історію політики податків, але не розкриваючи при цьому їх правового змісту. С. І. Сперанський вивчив погляди М. М. Сперанського з фінансово-правових питань. Серед зарубіжних авторів можна відзначити роботу М. Раєффа, який аналізуючи державну діяльність М. М. Сперанського також приділяв увагу і його фінансово-правовим поглядам [4]. Однак комплексних досліджень щодо становлення, розвитку та проблем реалізації вітчизняних наукових поглядів про фінанси у Російській імперії майже не зустрічаються.

Метою статті є проведення аналізу історичних етапів розвитку сучасної фінансової системи та визначення шляхів удосконалення для нашої держави.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи наукові погляди про фінанси як комплексне явище,

необхідно зупинитися на виявленні загальних характерних рис та специфічних особливостей. Фінансово-правові погляди є сукупністю ідей, поглядів і концепцій, розроблених представниками юридичної науки і практики певного історичного періоду та спрямовані на вдосконалення правового регулювання саме фінансової діяльності. Щодо досліджуваного періоду можна сказати, що фінансово-правові погляди були фактично орієнтовані на створення більш ефективної системи регулювання суспільних відносин у сфері акумулювання, розподілу і використання фінансових ресурсів. Саме це і призвело до виділення фінансового права в подальшому у самостійну галузь права.

Необхідно звернути увагу на критерії, що визначають та дають змогу розмежовувати фінансово-правові та фінансово-економічні думки. Фінансово-економічна думка орієнтована на вдосконалення фінансової діяльності шляхом її економічної оптимізації, в той час як фінансово-правова думка переслідує за мету саме вдосконалення правового регулювання фінансової діяльності, ініціює зміни в чинному законодавстві та у правозастосовчій практиці.

У визначенні фінансово-правової науки є поняття «фінансова діяльність». Фінансова діяльність держави є основоположною категорією фінансового права [8, с. 17], тому необхідно уточнити в даному випадку що під цим поняттям розуміється. Фінансова діяльність здійснюється державою з метою покриття державних видатків, що реалізують колективні інтереси. Фінансова діяльність викликана необхідністю розподілу і перерозподілу національного доходу, задоволення не тільки індивідуальних потреб громадян, а й потреб суспільства в цілому [9, с. 19].

Під фінансовою діяльністю розуміється систематична активність держави щодо акумулювання, розподілу та використання фінансових ресурсів.

Фінансова діяльність має такі складові як: бюджетна система, державні доходи, державні витрати, державний фінансовий контроль, грошова система, кредитно-банківська система.

Тому, не завжди легко провести межу між фінансово-правовими та фінансово-економічними поглядами. Розвиток фінансово-правової науки як самостійної галузі наукових знань став можливим безпосередньо завдяки міждисциплінарному характеру наукових досліджень. Правові аспекти вивчалися вченими і практиками в нерозривному зв'язку з економічними, фінансовими, політичними та історичними аспектами. Фінансове право багатьох країн світу, а також Російської імперії зародилося в надрах економічних і політичних наук [10, с. 10]. В подальшому стала можливою спеціалізація і формування нових наукових дисциплін, в тому числі і фінансового права. В сучасних умовах відбувається процес

виділення з фінансового права таких самостійних галузей права як податкове, бюджетне, банківське. Разом з тим, сучасні розробки дискусійних проблем, що стосуються наукових категорій і фінансово-правових інститутів, можуть і повинні здійснюватися в рамках міждисциплінарних досліджень.

Дослідження закономірностей становлення фінансово-правової науки вказує на те, що її розвиток нерозривно поєднується з дослідженнями історії фінансово-правових поглядів. Історія фінансово-правових поглядів свідчить про еволюцію фінансово-правових інститутів, їх зародження, розвиток та зникнення. Саме аналіз даних процесів надає нам конкретний матеріал для розробки правових інструментів, необхідних в сучасній фінансовій практиці.

Однією зі складових успіху бюджетних і податкових реформ в Російській імперії (1862–1916 рр.) стало уважне вивчення історичного досвіду фінансового господарювання держави як в довгостроковому, так і в короткостроковому періоді часу [11, с. 78]. Саме тому і сьогодні дослідження історичного досвіду розвитку фінансово-правових поглядів і правового регулювання фінансової діяльності залишаються не менше актуальними завданнями з точки зору вдосконалення фінансової системи держави ніж це було два сторіччя тому. Важливе значення для осмислення процесу формування фінансово-правових поглядів має розробка періодизації та з'ясування теоретичного і практичного значення кожного з етапів.

Фінансово-правові погляди в Російській імперії XIX століття можуть бути класифіковані як дореформлені та пореформлені. Такий поділ багато в чому обумовлено з незатребуваністю фінансово-правової науки в умовах панування феодалізму і кріпацтва. Крім того, серйозним гальмом для розвитку фінансово-правової поглядів в дореформлений період стала відсутність конкретного матеріалу для аналізу у вигляді достовірних статистичних даних, засекреченість державних розписів доходів і витрат та доповідей міністрів фінансів. Буржуазні реформи кардинальним чином змінили умови розвитку економіки країни, в першу чергу скасування кріпосного права. Змінився як правовий статус значної частини населення, так і роль, значення фінансової системи та фінансової політики в цілому. Зріс інтерес до відповідних теорій і концепцій, що призвело до активізації наукових поглядів про фінанси, до появи нових розробок та накопичення практики щодо їх застосування. Однак збереглася тенденція використовувати під час теоретичного аналізу іноземний матеріал в цей період, що можна простежити при аналізі наукових праць і підручників цього часу. При проведенні бюджетної реформи в 1862 року [12] російський уряд був змушений створити спеціальну комісію для вивчення передового зарубіжного досвіду в цій сфері.

Фінансово-правова думка може бути класифікована як офіційна і неофіційна. До першої слід віднести ідеї та концепції, які розроблялися державними діячами досліджуваного періоду, особами які займали високі посади в державному апараті і мали можливість домогтись утілення власних поглядів на практиці. Перш за все в першій, дореформеній період найбільш важливими слід вважати концепції і розробки М. С. Мордвинова і М. М. Сперанського, в другий період офіційні погляди про фінанси були представлені міністрами фінансів: М. Х. Бунге, М. Х. Рейтерна, С. Ю. Вітте, Є. Ф. Канкрін, які поєднували практичну діяльність з теоретичною роботою (з написанням книг, записок, інших важливих документів). Є. Ф. Канкрін увійшов у вітчизняну історію як міністр фінансів, якому вдалося провести грошову реформу та стабілізувати грошовий обіг, а також домогтись значного збільшення державних доходів. У коло його інтересів входила не тільки практична діяльність, а й теоретична робота. Є. Ф. Канкрін написав на німецькій мові і видав за кордоном дві праці, присвячені господарчій діяльності держави і фінансовій науці. Його єдина робота на російській мові «Короткий огляд російських фінансів» була видана тільки в 1880 р. Його внесок в розвиток наукових поглядів про фінанси в Російській імперії відносно невеликий, в цьому відношенні він проявив себе, скоріше як практик.

До неофіційних поглядів про фінанси можна віднести праці вчених, які не займали офіційних постів. Вони не мали можливості наполягати на практичній реалізації своїх ідей та поглядів. Однак їх концепції слугували фундаментом для розвитку фінансового права у Російській імперії та опосередковано впливали на формування фінансового законодавства держави.

Серед дослідників першого періоду слід відзначити, перш за все, М. Тургенєва і М. Орлова, другого періоду можна особливо виділити І. Янжул, В. Лебедев, С. Іловайській та ін.

Дев'ятнадцяте століття не випадково стало початком першого етапу формування поглядів про фінанси. Саме в цей час починають з'являтися перші об'єктивні передумови для актуалізації таких поглядів. Вони пов'язані не стільки з еволюцією суспільного устрою, скільки з удосконаленням системи державного апарату.

Як відомо, прогресивні зміни в системі органів державного управління були здійснені на самому початку правління імператора Олександра І. У 1802 р. проведена міністерська реформа: замість колегій створених ще за Петра І сформовані міністерства як органи центрального управління за галузевим принципом, в тому числі і Міністерство фінансів, а також Комітет міністрів, як орган вищого дер-

жавного управління [13]. Надалі повноваження Комітету міністрів були розширені [14]. Також в 1802 р. були розширені та уточнені права і повноваження Сенату [15]. У 1810 р. було створено Державну Раду, як орган вищого державного управління з законодавчим функціями [16].

Модернізація державної управлінської системи пред'являла нові вимоги до системи фінансів, вимагала здійснення відповідних перетворень, спрямованих на збільшення державних доходів та упорядкування державних витрат. Такі перетворення могли бути здійснені тільки правовими методами і тільки на основі адекватних теоретичних розробок. Тому стають актуальними появи перших фінансово-правових теорій.

На цей час фінансово-правові погляди Заходу були далеко попереду. Тому суб'єктивною передумовою розвитку вітчизняної фінансово-правової науки стало запозичення і використання в переробленому вигляді західних ідей і концепцій.

Розглядаючи праці західних авторів, що найбільш вплинули на розвиток російської фінансово-правової думки, у першу чергу необхідно згадати Томаса Гоббса і Джона Локка. Гоббс у своїй праці «Левіафан» писав, що государ має абсолютне право обкладати своїх підданих податками і при цьому віддавав перевагу непрямим податкам. Локк навпаки був прихильником прямих податків і обґрунтовував введення єдиного поземельного податку. В. О. Лебедев підкреслював, що «два протилежних вчення Гоббса і Локка були як би двома полюсами, біля яких довгий час оберталася думка теоретиків» [17, Т. 1, с. 90].

У кінці вісімнадцятого століття відбулася активізація вивчення проблем фінансової діяльності, що було обумовлено цілим рядом факторів. Перш за все, розвитком продуктивних сил, переходом до капіталістичних виробничих відносин, що було одним з факторів зумовивших Велику французьку революцію, що призвела до корінних перетворень в економічному і політичному житті не тільки Франції, але і всієї Європи.

Розвивалися нові напрямки в економічній науці. З'явилися і нові теорії в сфері держави і права, в галузі соціальної філософії. Досить назвати імена Д. Дідро, Ш. Л. Монтеск'є, Ж. Ж. Руссо та ін. Найбільший вплив на першому етапі розвитку наукових поглядів про фінанси у Російській імперії зробили праці основоположників англійської політичної економії, у першу чергу Адама Сміта. Він був економістом, тому економічна складова є основною в його працях. Але фінансово-правові концепції його праць представляли собою нерозривний синтез економіки та юриспруденції.

Черпаючи ідеї у економістів, представники фінансово-правових поглядів збагачували їх правовим

змістом, намічали шляхи практичної реалізації даних ідей, переводячи їх з площини теорії в площину практики. Основна праця А. Сміта «Дослідження про природу і причини багатства народів» в значній мірі присвячена і проблемам фінансів. Автор розглядає такі категорії як державні доходи, державні витрати та державний борг. Він категорично заперечує проти прямого втручання держави в господарське життя. Подібні погляди сповідував і М. Тургенев. Оцінюючи роль ідей А. Сміта в становленні вітчизняних фінансово-правових поглядах доречно сказати, що він надав величезну послугу фінансовій науці не стільки оригінальністю своїх думок, скільки чудовою ясністю формулювань і систематизацією основних положень науки з яких деякі, як наприклад виділені їм податкові принципи, зберегли своє значення і до теперішнього часу [18, с. 24].

Нова в значній мірі теорія податків була створена Д. Рікардо і викладена в його роботі «Начала політичної економії та оподаткування», яка вплинула і на подальший розвиток законодавства. В. О. Лебедев відзначав, що вчення Д. Рікардо про податки мало безперечно великий вплив на розвиток теорії податків [17, Т. 1, с. 144].

Вплив класиків політичної економії на розвиток фінансово-правової думки можна оцінювати однозначно. С. І. Іловайський обгрунтовано вважав, що класична політична економія, зробивши величезний вплив на розвиток фінансової науки, загальмувала процес відокремлення останньої в самостійну наукову дисципліну [18, с. 33]. Тільки до середини дев'ятого століття вдалося подолати погляд на фінансову науку як складову частину політекономії і вона отримала можливість для самостійного розвитку.

На другому етапі (друга половина дев'ятого століття) вітчизняна фінансово-правова наука повернулася від ідей А. Сміта про невтручання держави в економіку до обгрунтування правових основ регулюючої ролі держави у фінансовій сфері, спираючись на традиції саме російської державності. Без такого повороту та без зміни наукових орієнтирів формування фінансового права як публічно-правової галузі було б неможливо на той час. В основі даного повороту лежало інтенсивне зростання державного фінансового господарства, поява нових ідей, в тому числі і соціалістичних. Перехід ряду держав від абсолютизму до конституційного правління, яке пов'язане з розглядом і затвердженням бюджету парламентом, актуалізувало розробку питань бюджетного права. Якщо раніше найбільш актуальним було питання пов'язане з податками, то тепер набули важливого значення проблеми бюджетного процесу, фінансового управління та контролю.

На цьому етапі важливу роль відіграли праці німецького дослідника К.Г. Рау, [19], дуже популярні

свого часу і в Росії. Книга К. Г. Рау вийшла в Російській імперії під редакцією В. О. Лебедева та в подальшому вплинула в тому числі і на його наукові погляди. К. Г. Рау розглядає такі важливі проблеми, як державні витрати, державні доходи, державний кредит, бюджет, організацію фінансового управління. У той же час сучасники відзначають, що основна заслуга К. Г. Рау полягає не в розробці нових теорій, а в систематизації матеріалу та підготовки бази для наступних досліджень, в тому числі і в Росії.

На формування вітчизняної фінансово-правової думки впливали і інші зарубіжні дослідники. Разом з тим, не наукові дослідження зарубіжних авторів стали вирішальним фактором розвитку російських наукових фінансово-правових поглядів, а об'єктивні потреби соціально-економічного і політичного розвитку самої держави. Скасування кріпосного права в 1861 р. відкрило дорогу розвитку капіталістичних відносин та створенню умов для залучення величезної кількості звільнених селян до ринкових відносин [20, с. 25]. Кримська війна загострила питання щодо зростання витрат, які значно перевищували зростання доходів у Російській імперії, що штовхало державу у обійми фінансової кризи.

Бурхливий розвиток капіталістичних виробничих і торгових відносин в цей період призвів до необхідності удосконалення фінансової системи, діяльність якої потребувала відповідного правового забезпечення. 60-ті роки XIX століття ознаменувалися низкою важливих перетворень у фінансовій сфері. Були затверджені нові правила складання, затвердження та виконання державного розпису доходів і витрат, розписи стали публікуватися. Слідом за цим було введено єдність каси - всі державні доходи, а також всі витрати зосереджувалися в Державному казначействі. На Міністра фінансів було покладено загальне керівництво проведенням викупної операції. Розвиток капіталізму в промисловості і торгівлі потребував посилення державного контролю над цими сферами. У 1860 р. був створений Державний банк, в 1882 і 1885 рр. відповідно Селянський поземельний і Дворянський земельний банки. Саме всі ці фактори стали потужним стимулом розвитку фінансово-правової науки у Російській імперії та обумовили її практичну затребуваність, визначили подальші напрямки і характер досліджень у цій сфері.

Фінансові реформи другої половини дев'ятого століття здійснювалися на тлі широкомасштабних перетворень у різних сферах як державного так і суспільного життя. Скасування кріпосного права в 1861 р. спричинило за собою цілий ряд інших реформ у державі. Однією з найбільш значущих нововведень стало вдосконалення системи місцевого самоврядування. У всіх європейських країнах перехід до капіталізму супроводжувався залученням на-

селення до місцевого самоврядування, але проведення цієї реформи у Російській імперії має власну специфіку, вона полягала в тому, що ця система створювалася зверху.

Положення про губернські і повітові земські установи від 1 січня 1864 р. створило всестанове виборче представництво в масштабах повіту і губернії [22]. Головним органом земського самоврядування стали губернські та повітові земські збори та земські управи як їх виконавчий орган. Джерелом їх коштів були податки на нерухоме майно: ліси, фабрики, заводи, будинки. Основний дохід надходив від податку на землю. Земські установи були безпосередньо пов'язані з фінансовою сферою, так як їх створення привело до зміни системи місцевого оподаткування.

За земською реформою була проведена і міська реформа. Відповідно до Міського положення від 16 червня 1870 року [23] в 509 містах Російської імперії вводилися нові всестанові органи міського самоврядування – міські думи, що обиралися на 4 роки, і міські управи як виконавчі органи. Міські думи підпорядковувалися безпосередньо Сенату, а не місцевій адміністрації. Але губернатор здійснював нагляд за законністю їх постанов. Компетенція міського самоврядування приблизно відповідала компетенції земств.

Крім вищевказаних реформ уряд Олександра II провів і ряд інших реформ, в тому числі реформу Державного контролю, створення Державного банку та ін. Настільки важливі заходи не могли здійснюватися в рамках старої фінансової системи, що вимагала модернізації та пристосування до нових умов і потреб.

У цілому, соціально-політична модернізація соціуму Російської імперії не зайшла далеко, зберігалася дискримінація за становою ознакою та деякі інші феодальні пережитки. Фронтальна модернізація суспільних відносин ще деякий час не могла винищити російських цивілізаційних рудиментів таких як загальний кріпосницький лад і відсутність громадянського суспільства [21, с. 51].

Реформи несли в собі позитивний початок, але вони були половинчастими, що в подальшому не змогло забезпечити Росії необхідного прориву. Все це справедливо і по відношенню до фінансової сфери, розвиток якої здійснювався повільно, нерішуче та не цілком адекватно по відношенню до виклику часу.

Перший, дореформений період становлення вітчизняних наукових фінансово-правових поглядів був пов'язаний з ідеями подолання кріпосницької фінансової системи. Дані ідеї відбивали вимоги суспільного розвитку та прокладали шлях до усвідомлення необхідності кардинальних фінансових реформ, здатних забезпечити перехід до нових капіта-

лістичних форм господарювання. Вони відрізнялися невисоким ступенем практичної затребуваності і тому рідко впливали на зміни у фінансовому законодавстві.

Ідеї та дослідження другого періоду відрізняють принципово інший рівень затребуваності, що було пов'язано зі зміною соціально-економічних і політичних умов. Цей період пов'язаний з активізацією наукової творчості в фінансово-правовій сфері, з високим рівнем достовірності наукових досліджень фінансово-правової проблематики. Певною мірою така достовірність пов'язана з гласністю бюджету, з появою достовірних статистичних даних, в тому числі і земської статистики, що знаходилася на високому рівні. Незважаючи на певний взаємозв'язок російської та західної фінансово-правової науки другого періоду розвитку, першій притаманні і свої особливості.

Першою особливістю є те, що дослідження другого періоду були побудовані цілком на вітчизняному матеріалі.

Друга особливість полягала в самостійному обґрунтуванні визначальної ролі держави в регулюванні фінансових відносин, відмова від ідей невтручання держави в економіку в зв'язку з історичною специфікою розвитку російської державності та традиційно високою роллю держави в регулюванні суспільних відносин.

Третя особливість наукових поглядів про фінанси в Російській імперії XIX століття полягала в її практичній спрямованості, активному впливі на розвиток фінансового законодавства та вдосконалення фінансової системи. Фінансово-правова думка другого періоду справила значний вплив на розвиток бюджетного і податкового законодавства країни.

Висновки. Аналіз основних етапів становлення та розвитку фінансово-правових поглядів вказує на формування фінансово-правової науки, як самостійної галузі знань, що стало можливим завдяки міждисциплінарному характеру наукових досліджень. Фундаментом розвитку фінансово-правової теорії та практики послужили досягнення в області політичної економії, камералістиці, а також теорії держави і права. Значення останньої обумовлено тим, що фінансові інститути реалізуються в умовах конкретної форми політичної організації суспільства, у специфічному правовому просторі. Сформована правозастосовча практика наклала свій відбиток на реалізацію фінансово-правових концепцій в тому числі і тими, що розроблялися міністрами фінансів.

Розвиток фінансово-правової думки йшов паралельно і в нерозривному зв'язку з розвитком фінансово-правових інститутів і норм. У результаті виявився цілий ряд закономірностей, які вимагають ретельного дослідження. Усебічне врахування цих

закономірностей може виявитися корисним і в сучасних умовах.

Фінансово-правова наука кінця дев'ятнадцятого століття являє собою продукт історичного розвитку, пов'язаний з поступовим виділенням в самостійну наукову дисципліну.

Важливу роль в цьому розвитку зіграли західні ідеї, які в умовах російської специфіки послужили основою для формування вітчизняної фінансово-правової думки як унікального специфічного явища.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Финансовое право. Наука, история, библиография. Москва: Юристъ, 1995. 208 с.
2. Пушкарёва В. М. История финансовой мысли и политики налогов Рекомендовано Министерством образования РФ в качестве учебного пособия для студентов экономических специальностей высших учебных заведений. Москва : Финансы и статистика, 2001. 256 с.
3. Сперанский, С. И. Учение М. М. Сперанского о праве и государстве. Москва: Ось-89, 2004. 224 с.
4. Raeff M. Michael Speransky. Statesman of Imperial Russia, 1772-1839. Martinus Nijhoff The Hague, 1969. 394 p.
5. Очерки истории финансового права дореволюционной России. Моск. ин-т-интернат. Каф. гос.-правовых дисциплин. Москва: [б. и.], 1998. 64 с.
6. Погребинский А. П. Очерки истории финансов дореволюционной России. Москва: ГОСФИНИЗДАТ, 1954. 266 с.
7. Пашенцев Д. А. Правовое регулирование финансовой деятельности в Российской империи: монография. Москва: Социум, 2004. 260 с.
8. Винницкий Д. В. Категория «финансовая деятельность государства» в науке российского финансового права. *Государство и право*. 2003. № 2. С. 17–27.
9. Грачева Е. Ю. Проблемы правового регулирования государственного финансового контроля. Москва: Юриспруденция, 2000. 191 с.
10. Сперанский М. М.; Тургенев Н. И.; Орлов М. Ф. У истоков финансового права / Сост. и авт. комментариев А. А. Ялбуганов; Под ред. А.Н. Козырина. Москва: Статут, 1998. 432 с.
11. Пушкарёва В. М. История мировой и русской финансовой науки и политики. Москва: Финансы и статистика, 2003. 272 с.
12. Правила о составлении, рассмотрении, утверждении и исполнении государственной росписи и финансовых смет министерств и главных управлений от 22 мая 1862 г. ПСЗ. Собр. 2. Т. 37, № 38309.
13. Манифест «Об учреждении Министерств» от 8 сентября 1802 г. ПСЗ. Собр. 1. Т. 27. № 20406.
14. Указ об учреждении Комитета министров, с особою властью, по случаю Высочайшего отбытия из столицы». ПСЗ. Собр. 1. Т. 32. № 25043.
15. Указ «О правах и обязанностях Сената» от 8 сентября 1802 г. ПСЗ. Собр. 1. Т. 27. № 20405.
16. Манифест «Образование Государственного Совета» от 1 января 1810г. ПСЗ. Собр. 1. Т. 31. № 24064.
17. Лебедев В. А. Финансовое право. Лекции доцента Санкт-Петербургского университета В.А. Лебедева. СПб.: Типо-литография А. М. Вольфа, 1882. Т. 1. [Вып. 1]. [2], II, 359 с.
18. Иловайский С. И. Учебник финансового права. Пятое (посмертное) издание. Частью вновь переработал, частью дополнил и обновил Г. И.Тиктин. Под редакцией Н. П. Яснопольскаго, профессора Университета св. Владимира. [Одесса], издание Е.С. Иловайской, 1912. XII, 608, LXI, [3] с.
19. Рау Карл Генрих, Основные начала финансовой науки : в 2 т. / пер. с 5 нем. изд. под ред. А. Корсака. Санкт-Петербург : В тип. Майкова, 1867. Т. 1 / Под ред. [и с предисл.] А. Корсака. 1867. [2], IV, 318 с. Т. 2 / Под ред. [и с предисл.] В. Лебедева. 1868. [2], II, 372, III с.
20. Белоусов Р. А., Кашин В. А, Андрюшин С. А., Караваева И. В. Государственные финансы России: XIX - первая четверть XX века : учеб. пособие для вузов / Под ред. И. В. Караваевой. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. 304 с.
21. Ильин В. В, Панарин А. С., Ахиезер А. С. Реформы и контрреформы в России.: Циклы модернизационного процесса / Под ред. В. В. Ильина. Москва, 1996. 399 с.
22. ПСЗ 2. Т. 39., отд. 1. № 40457.
1. ПСЗ 2. Т. 45., отд. 1. № 48498.

REFERENCES

1. Finansovoye pravo. Nauka. istoriya. bibliografiya. (1995). Moscow: Yurist [in Russian].

2. Pushkareva V. M. (2001). *Istoriya finansovoy mysli i politiki nalogov Rekomendovano Ministerstvom obrazovaniya RF v kachestve uchebnogo posobiya dlya studentov ekonomicheskikh spetsialnostey vysshikh uchebnykh zavedeniy.* Moscow: Finansy i statistika [in Russian].
3. Speranskiy. S. I. (2004). *Ucheniye M. M. Speranskogo o prave i gosudarstve.* Moscow [in Russian].
4. Raeff M. (1969). *Michael Speransky. Statesman of Imperial Russia. 1772–1839.* Martinus Nijhoff The Hague [in Russian].
5. *Ocherki istorii finansovogo prava dorevolutsionnoy Rossii.* (1998). Mosk. in-t-internat. Kaf. gos.-pravovykh distsiplin. Moscow [in Russian].
6. Pogrebinskiy A.P. (1954). *Ocherki istorii finansov dorevolutsionnoy Rossii.* Moskva: GOSFINIZDAT [in Russian].
7. Pashentsev D.A. (2004). *Pravovoye regulirovaniye finansovoy deyatel'nosti v Rossiyskoy imperii: monografiya.* Moscow: Sotsium [in Russian].
8. Vinnitskiy. D.V. (2003). *Kategoriya «finansovaya deyatel'nost gosudarstva» v nauke rossiyskogo finansovogo prava. Gosudarstvo i pravo – State and Law, 2, 17–27* [in Russian].
9. Gracheva E. Yu. (2000). *Problemy pravovogo regulirovaniya gosudarstvennogo finansovogo kontrolya.* Moscow: Yurisprudentsiya [in Russian].
10. Speranskiy M.M., Turgenev N.I., Orlov M.F. (1998). *U istokov finansovogo prava (Kozyrina A.N. Eds.)* Moscow: Statut [in Russian].
11. Pushkareva V.M. (2003). *Istoriya mirovoy i russkoy finansovoy nauki i politiki.* Moscow: Finansy i statistika [in Russian].
12. *Pravila o sostavlenii, rassmotrenii, utverzhdenii i ispolnenii gosudarstvennoy respisi i finansovykh smet ministerstv i glavnykh upravleniy ot 22 maya 1862g.* PSZ. Sobr. 2. Vol. 37. № 38309 [in Russian].
13. *Manifest «Ob uchrezhdenii Ministerstv» ot 8 sentyabrya 1802 g.* PSZ. Sobr1. Vol. 27. № 20406 [in Russian].
14. *Ukaz ob uchrezhdenii Komiteta ministrov. s osoboyu vlastiyu. po sluchayu Vysochayshogo otbytiya iz stolitsy».* PSZ. Sobr. 1. Vol. 32. № 25043 [in Russian].
15. *Ukaz «O pravakh i obyazannostyakh Senata» ot 8 sentyabrya 1802g.* PSZ. Sobr1 Vol. 27. № 20405 [in Russian].
16. *Manifest «Obrazovaniye Gosudarstvennogo Soveta» ot 1 yanvarya 1810G.* PSZ. Sobr. 1. Vol. 31. № 24064 [in Russian].
17. *Lebedev V.A. (1882). Finansovoye pravo. Lektsii dotsenta Sankt-Peterburgskogo universiteta V.A. Lebedeva.* SPb.: Tipo-litografiya A.M. Volfa.. Vol. 1. [in Russian].
18. *Ilovayskiy S.I. (1912). Uchebnik finansovogo prava. Pyatoye (posmertnoye) izdaniye. Chastyu vnov pererabotal. chastyu dopolnil i obnovil G.I.Tiktin. (Yasnopolskiy N.P. Eds.)* Odessa [in Russian].
19. *Rau Karl Genrikh. (1867-1868) Osnovnyye nachala finansovoy nauki (Vols. 1–2, 5th edn.), (trans. from German) (Korsak A., Lebedev V.A. Eds.)* Sankt-Peterburg, Maykova [in Russian].
20. *Belousov R.A., Kashin V.A., Andryushin S.A., Karavayeva I.V. (2003) Gosudarstvennyye finansy Rossii: XIX - pervaya chetvert KhKh veka: ucheb. posobiye dlya vuzov (Karavayevoy I.V. Eds.)* Moscow: YuNITI-DANA [in Russian].
21. *Ilin V.V. Panarin A.S., Akhiyezer A.S. (1996) Reformy i kontrreformy v Rossii.: Tsikly modernizatsionnogo protsessa / Pod red. V.V. Ilina.* Moscow [in Russian].
22. PSZ 2. Vol. 39, otd. 1. № 40457 [in Russian].
23. PSZ 2. Vol. 45, otd. 1. № 48498 [in Russian].

ПОХОДЗИЛО Ю. М.

к.ю.н., доцент кафедры истории государства и права Украины и зарубежных стран
НЮУ им. Ярослава Мудрого

ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ РАЗВИТОЙ НАУЧНОЙ ПРО ФИНАНСЫ В РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В XIX ВЕКЕ

Статья посвящена исследованию вопросов исторического развития финансовой системы, проведен обстоятельный анализ финансово-правовых и финансово-экономических научных взглядов ученых с целью обобщения наиболее характерных и специфических черт указанной тематики и особенностей становления финансово-правовой науки.

Автором виділені, розграничені і досліджені етапи і періоди становлення і найбільш значительное развитие и расцвета научных взглядов о финансах, а также определены основные особенности каждого из них. По результатам проведенного анализа в конце статьи сделано аргументированные выводы.

Ключевые слова: финансово-правовые взгляды, финансово-экономические взгляды, финансы, финансовая система.

POHODZILO Yu. M.

PhD, assistant professor of The Department of State and Law of Ukraine and Foreign Countries History
Yaroslav Mudryi National Law University

THE MAIN STAGES OF DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC VIEWS ON FINANCES IN THE RUSSIAN EMPIRE IN THE XIX CENTURY

Problem setting. The unstable economic situation in Ukraine requires a more efficient financial system. It is the imperfection of financial legislation in a market economy and the intensification of international economic relations that can lead to various kinds of financial crises and lack of effective financing of a number of important spheres of public life in our country. The scientific community is constantly discussing the prospects of development and improvement of the tax system in Ukraine, customs and financial legislation, the development of more effective mechanisms of legal regulation of banking activities.

Analysis of recent researches and publications. The history of the development of financial, legal, financial and economic scientific views in the Russian Empire in the XIX century were engaged in such authors as K. S. Belsky, V. M. Pushkareva, S. I. Speransky, M. Raeff, O. O. Yalbulganov, O. P. Pogrebinsky, D. O. Pashentsev, O. M. Kozyrin, etc.

The purpose of the article is to analyze the historical stages of development of the modern financial system and identify ways to improve for our country.

Article's main body. The article is devoted to the study of the historical development of the financial system, conducted a thorough analysis of financial-legal and financial-economic scientific views of leading scientists in order to summarize the characteristic and specific features of this subject and features of the formation of financial and legal science.

The author identified, delineated and studied the stages and periods of formation and the most significant development and flourishing of scientific views on Finance, as well as the main features of each of them.

Conclusions and prospects for the development. The analysis of the main stages of formation and development of financial and legal views points to the formation of financial and legal science as an independent branch of knowledge, which became possible due to the interdisciplinary nature of scientific research. The Foundation for the development of financial and legal theory and practice were the achievements in the field of political economy, cameralistics, as well as the theory of state and law. The significance of the latter is due to the fact that financial institutions are implemented in a specific form of political organization of society, in a specific legal space. The current law enforcement practice left its mark on the implementation of financial and legal concepts, including those developed by the Ministers of Finance.

Keywords: financial-legal opinions, financial-economic opinions, finances, financial system.